

2. Березович, Е.Л. Ономазиологический портрет «человека этнического»: принципы построения и интерпретации / Е.Л. Березович, Д.П. Гулик // Встречи этнических культур в зеркале языка. – М.: Наука, 2002. – С. 232-253.
3. Скоробогатова, Т.И. Этническая картина мира и этноидиоматика (на материале английского и французского языков) / Т.И. Скоробогатова, Т.А. Шкуратова // Вест. Православ. Свято-Тихон. гуманитар. ун-та. Сер.3: Филология. – 2007. – № 9. – С. 97-114.
4. Уланович, О.И. Ментальные процессы и механизмы языкового сознания / О.И. Уланович // Кросс-культурная коммуникация и современные технологии в исследовании и преподавании языков: материалы II Междунар. науч.-практ. конф, Минск, 25 октября 2013 г.; под ред. О.И. Уланович. – Минск: Изд. центр БГУ, 2014. – С. 3-76.

ДАТЫЎ КАРЫСЦІ / ШКОДЫ Ў СТРУКТУРЫ ПОЛЬСКАГА І БЕЛАРУСКАГА СКАЗА: ВЫНІКІ КАНТРАСТЫЎНАГА АНАЛІЗУ

DATIVUS COMMODI / INCOMMUDI IN THE STRUCTURE OF THE POLISH AND BELARUSIAN SENTENCES: THE RESULTS OF THE CONTRASTIVE ANALYSIS

С.А. Важнік

S.A. Vazhnik

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

Мінск, Беларусь

Belarusian State University

Minsk, Belarus

e-mail: waznik@yandex.ru

Современное польское простое предложение выделяется на фоне белорусского наличием в своей структуре специфической синтаксемы – датива пользы / вреда. Исследования в области исторического синтаксиса белорусского языка позволяют констатировать факт употребления оценочного датива в структуре белорусского простого предложения в середине XIX – начале XX века. Этот факт свидетельствует об общих – изосинтаксических – элементах в белорусском и польском языках в определённый период их развития.

Ключевые слова: датив пользы / вреда; синтаксическая модель; простое предложение; контрастивный синтаксис.

Modern Polish simple sentence stands out against the Belarusian one by the presence of a specific syntaxeme – *dativus commodi / in commodi* in its structure. Researches in the field of the historical syntax of the Belarusian language allow us to state the fact of the use of the evaluative dative in the Belarusian simple sentence structure in the middle of XIX – the beginning of

the XX century. This fact indicates general – isosyntactic – elements in the Belarusian and Polish languages at a certain period of their development.

Keywords: dativus commode / incommode; syntactic model; simple sentence; contrastive syntax.

Вельмі часта дзеяслоўныя сказы ў сучаснай польскай мове набываюць дадатковае дэсцінатыўна-ацэначнае значэнне, выразнікам якога ў адпаведных кантэкстах з’яўляецца датыў. Пэўнае дзеянне, якое нясе **карысць** або **шкоду** для нейкай асобы, можа быць інтэрпрэтавана наступным чынам: ‘*добра / дрэнна для каго-небудзь*’. **Датыў commodi / incommodi** з’яўляецца выразнікам пацыенсна-адрасатнай ролі **benefici-цыянта** (Ben) у глыбіннай структуры сказа. Параўн. прыклады з польскай мовы:

(1) *Wśród nocnej ciszy głos się rozchodzi / Wstaniec pasterze, Bóg się wam rodzi* (kolęda);

(2) *Sto lat, sto lat niech żyje, żyje nam* (pieśń);

(3) *Ja już lecę, bo muszę zobaczyć, czy mi Janek znów wszystkich klocków nie wyrzuci na podwórze. Pa!* (Zientarowa);

(4) *Odwrocił się zaniepokojony, czy gwałt ptasi nie rozbudzi mu dziewczynki, ale spała twardo* (Żukrowski);

(5) *Lejek też jest głodny, bo je taką dużą książkę tatusia z obrazkami i warczy <...> i nie mogę znaleźć jednego sandała, bo mi gdzieś zawłókl* (Zientarowa).

Як бачым, у сінтаксічных мадэлях польскіх прэдыкатаў **rodzić się** і **żyć** – сказы (1), (2) – датыў мае камадальную інтэрпрэтацыю. Параўн.:

(1) *Bóg się wam rodzi* ← (1’) *Bóg się rodzi* + (1’’) *To się dzieje dla was, pasterze, dla waszej korzyści*; (2) *Sto lat, sto lat niech żyje, żyje nam* ← (2’) *Niech on żyje sto lat* + (2’’) *przynosi nam radość, zadowolenie obcowania z nim (=dobro, korzyść, pożytek)*.

“Камадальны” датыў вельмі прадуктыўны ў рэкламных тэкстах, у якіх *a priori* закладзена прагматычная ўстаноўка на адлюстраванне карысці ад выкарыстання таго ці іншага прадмета-тавару. Параўн.:

(6) *Niech Żywiec nam* (рэклама піва гатунку “*Żywiec*”),

дзе ўласны назоўнік *Żywiec* займае прэдыкатную пазіцыю. Па аналогіі са сказам сінтаксема (2) *nam* мае наступную інтэрпрэтацыю:

(6’) *‘Niech będzie (=‘żyje’) piwo “Żywiec” + Niech to piwo przynosi nam radość’*.

Інкамадальную інтэрпрэтацыю датыў атрымोўвае ў сказах (3) – (5) у сінтаксічных мадэлях польскіх прэдыкатаў **wyrzucić**, **rozbudzić**, **zawłóć**. Беларускія простыя дзеяслоўныя сказы з прэдыкатамі **выкідаць**, **разбудзіць**, **зацягнуць** не дапускаюць дэсцінатыўна-ацэначнай інтэрпрэтацыі:

**выкідае мне (для мяне) кубікі; (ці) *не разбудзяць мне (для мяне) птушкі дзяўчынку; *(сабака) зацягнуў недзе мне (для мяне) абутак.*

Адапаведнае значэнне перадаецца ў беларускай мове праз складаную канструкцыю:

Сабака схаваў абутак так, што я не магу яго знайсці.

Ва ўсіх прыведзеных сказах датыў з'яўляецца выразнікам не адной, а адразу некалькіх уключаных прапазіцый. Параўн.:

(7) *Śpiewa mi skowronek* = (а) *Skowronek śpiewa* + (б) *Podoba mi się, jak śpiewa skowronek* + (в) *Mi się wydaje, że on to robi dla mnie*.

Тое, што адбываецца ў пазамоўным свеце (*Skowronek śpiewa*), уключана ў “сферу інтарэсаў” моўцы, а таму разумеецца моўцам так, нібы ўсё гэта спецыяльна адбываецца для яго – моўцы. Такі спосаб разумення свету, калі моўца па сутнасці выказвае свае адносіны да таго, што адбываецца ў свеце, абумоўлівае ўзнікненне ў польскай мове поліпрапазіцыйных простых сказаў з ацэначным датавым (гл. сказы (1) – (7)).

Нашу думку аб камадальнай / інкамадальнай інтэрпрэтацыі польскага датава пацвярджаюць і назіранні Т.В. Вернікоўскай, якая вылучае “дадатковы” суб’ект успрымання, а таксама дэсцінатыўна-ацэначнае значэнне ў канструкцыях тыпу:

Świeci mi słońce; Świeci mi księżyc; Drzewo daje mi cień і інш.

Так, напрыклад, сказ *Świeci mi słońce*, паводле Т.В. Вернікоўскай, можа быць раскладзены наступным чынам:

(а) *Świeci słońce* + (б) *Widzę, że świeci słońce* + (в) *Mam z tego ulgę (pożytek, korzyść) (albo przeszkodę: Dlaczego tak źle prowadzisz? – Świeci mi słońce – С.В.)* [1, с. 8, 22-23, 26, 82].

Часам бывае вельмі праблематычна інтэрпрэтаваць польскія канструкцыі з *N dat*, бо да значэння пэўнага ўключанага актанта дадаецца дэсцінатыўна-камадальнае / інкамадальнае значэнне. Патрэбны больш шырокі кантэкст. Так, напрыклад, датыў пры дзеяслове *królować* у выпадках тыпу:

(8) *Chcemy, żeby nam Bolesław królował*;

(9) *Króluj nam długo i szczęśliwie!* –

абазначае не проста аб’ект сацыяльных адносін пры дзеяслове кіравання, але яшчэ і суб’ект ацэнкі, бо мае месца наступная інтэрпрэтацыя:

(8’) *‘jeżeli Bolesław będzie naszym królem + to nam będzie dobrze*’;

(9’) *‘bądź naszym królem + zrób dla nas dobrze; to przyniesie nam dobre skutki – i wtedy będziemy szczęśliwi*’.

Не зусім правільна пры гэтым абмяжоўваць сферу выкарыстання канструкцый з ацэначным датавым толькі мастацкім ці, больш дакладна, толькі паэтычным тэкстам (параўн.: [1, с. 21, 26]), хоць яны

з’яўляюцца тут досыць прадуктыўнымі і частотнымі. Поліпрапазіцыйнасць такіх канструкцый узнікае не ў выніку метафарычнага пераносу або “паэтычнага” спосабу адлюстравання рэчаіснасці, а ў выніку агульнай тэндэнцыі польскага сказа да лакалізму – да кампактнага выражэння поліпрапазіцыйнага зместу праз граматычна прасты сказ. На ўзроўні глыбінных структур сінтаксічных мадэлей гэтай тэндэнцыі адпавядае працэс аб’яднання (уклучэння) некалькіх прапазіцыйных структур у межах адной (у адну).

Фактычна любое дзеянне можа выконвацца з пункту гледжання або ў інтарэсах каго-небудзь і мець добрыя або дрэнныя вынікі для нейкай асобы [4, с. 50, 53]. Як мы ўжо высветлілі, толькі пры такім разуменні (ацэнцы) пэўнай пазамоўнай сітуацыі носьбітамі польскай мовы, толькі пры такой устаноўцы, калі моўца па сутнасці выказвае свае адносіны да таго, што адбываецца, *датыў карысці /шкоды* “ўстаўляецца” ў структуру фактычна любога польскага сказа.

Беларускія канструкцыі з сінтаксемамі *y N gen, N gen* і інш., суадносныя з польскім ацэнчым датывам, часам дапускаюць (але не заўсёды) камадальную або інкамадальную інтэрпрэтацыю. Параўн.:

(10) *Jedna pani zabrała mi siłą kozik* ←

(10’) *Jedna pani zabrała kozik + (10’’) Zrobiła mi szkodę*.

Такую ж – інкамадальную – інтэрпрэтацыю будуць мець і беларускія канструкцыі тыпу *забраць у каго-небудзь*. Дзеясловы адчужэння тыпу *kraść – крадці, zabierać – забіраць* і інш. абазначаюць дзеянне, непасрэдна звязанае з парушэннем (часам – нечаканым, гвалтоўным) пасесійных адносін, а таму натуральна, што такія прэдыкаты выражаюць яшчэ і інкамадальную ацэнку – такое дзеянне мае дрэнныя вынікі для былога ўладальніка. Параўн.:

(11) *Jan zabrał dziewczynce pieniądze* (‘*Jan zabrał pieniądze + to działanie jest złe według dziewczynki*’) – (12’) *Ян забраў у дзяўчынкі грошы*.

Дэсцінатыўна-ацэнчнае значэнне ўласціва таксама польскім і беларускім канструкцыям з дзеяслоўнымі прэдыкатамі:

1) сацыяльных адносін тыпу *pomagać – дапамагаць, przeszkadzać – перашкаджаць*. Параўн.:

(12) *Jan pomaga (przeszkadza) Marii w nauce* (‘*Jan robi coś ze względu na Marię + to działanie jest dobre (złe) dla Marii*’) – (11’) *Міхась дапамагае (перашкаджае) Марыі ў навуцы* (‘*Ян робіць нешта ў адносінах да Марыі + тое, што ён робіць у адносінах да Марыі, прыводзіць да добрых (дрэнных) вынікаў для яе*’);

2) канчатковай фазы існавання тыпу *ginąć – губляцца*. Параўн.:

(13) *Gęsi zginęły sasiadce* – (13’) *У суседкі згубіліся гусі*;

3) фізічнага ўздзеяння на аб’ект тыпу *dziurawić – дзіравіць*. Параўн.:

(14) *Jan dziurawił matce stół* – (14’) *Ян дзіравіць стол маці*;

4) суб’ектнага перамяшчэння ў прасторы тыпу *uciekać – уцякаць*. Параўн.:

(15) *Kot uciekł Janowi* – (15’) *Кот уцёк ад Яна* і інш.

Яшчэ раз падкрэслім, аднак, што ў большасці выпадкаў **сучасныя** беларускія дзеяслоўныя сказы камадальнага або інкамадальнага значэння не выражаюць. Усё адзначанае вышэй сведчыць аб **прапазіцыйнай спецыфіцы** польскіх дзеяслоўных сказаў з датаймам *commodi / incommodi* і дазваляе казаць аб **спецыфічнай характарыстыцы сучаснага польскага простага сказа** ў беларускамоўным дачыненні.

Аднак мусім заўважыць, што **датыў карысці / шкоды быў уласцівы і беларускаму простаму сказу ў сярэдзіне XIX – пачатку XX ст.**

Так, сінтаксема *Ben / N dat* адзначана намі ў сінтаксічных мадэлях дзеясловаў фізічнай і інтэлектуальнай дзейнасці, быццёвых прэдыкатаў у “**Мужыцкай праўдзе**” і “**Пісьмах з-пад шыбеніцы**” К. Каліноўскага (1862-1863 гг.). Параўн.:

(16) ...*забралі нам і духоўну нашу пацеху, – нашу веру Уніяцкую...*;

(17) ...*тагда маскалём настаў кепскі час...*;

(18) *А будзе у нас вольносьць якой не было нашым дзедам і бацькам*;

(19) *Так волі нам ужэ і не будзе*.

Датыў карысці / шкоды зафіксаваны і на старонках “**Нашай Нівы**” (1906-1908 гг.).

“**Давальны асобы**”, што ўжываецца “для абазначэння карысці, выгоды, прыемнасці і г.д. або супрацьлеглых уласцівасцей: невыгоды, непрыемнасці, шкоды” і г.д. адзначаецца і ў першых навуковых апісаннях сінтаксісу БМ і ў першых падручніках.

Так, адпаведную з’яву беларускага сінтаксісу апісвае на старонках “**Беларусаў**” **Я.Ф. Карскі**, прыводзячы ў асноўным моўныя факты з XIV – XVI стст. і дыялектны матэрыял [1, с. 403].

Услед за Карскім **давальны карысці / шкоды** адзначае ў “**Сынтаксе беларускае мовы**” **Я. Лёсік** [3, с. 172-173]:

(20) *Не хачу яго браць сабе, аддам лепей людзям; Дзякуючы яму, я пасьпеў к часу; Аднаму чалавеку згінулі валы; Не бяры нам мацеры...; Узяў ды ўкраў яму сядло; Жывот мне баліць; Потым мара згінула яму з ачу; Ён мне прыяцель; І не агледзеўся, як яму тыя дзесяць год мінуліся і г.д.*

Як бачым, **ацэначны датыў** – гэта прэрагатыва не толькі польскай мовы. Да 30-х гадоў XX ст. гэтая сінтаксема адзначалася і ў структуры беларускага простага сказа. Аднак пасля рэформы 1933 г., свядома

накіраванай на “адштурхоўванне” ад усяго польскага, пад уплывам рускай мовы гэтая спецыфічная сінтаксема была страчана (гл. пададзеныя вышэй сучасныя прыклады), хоць і фіксуецца ў шматлікіх прэцэдэнтных тэкстах.

Не варта, аднак, спяшацца адносіць *dativus commodi / incommodi* да паланізмаў. Гэта хутчэй агульная сінтаксічная з’ява для польскай (заходнеславянскіх моў?), беларускай і ўкраінскай моў у канкрэтны перыяд іх развіцця. Больш карэктна ў дачыненні да сінтаксічных з’яў сярэдзіны XIX – пачатку XX ст. казаць пра агульныя – *ізасінтаксічныя* – беларуска-польскія (і / або беларуска-рускія) сінтаксічныя элементы (мадэлі, канструкцыі).

БІБЛІЯГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Верниковская, Т.В. Семантика польского предложения: Типовая ситуация с адресатным значением / Т.В. Верниковская. – Минск: АПИ, 2001. – 95 с.
2. Карский, Е.Ф. Белорусы: в 3 т. / Е.Ф. Карский. – Мн.: БелЭн, 2006. – Т. 2. – Кн. 2. Язык белорусского народа. [Исторический очерк словообразования и слооизменения в белорусском языке] / предисл. и коммент. В.Н. Курцова. – 2006. – 512 с.
3. Лёсік, Я. Сынтакс беларускае мовы / Я. Лёсік. – Выд. другое, пераробл. – Менск: Дзярж. Выд-ва Беларусі, 1926.
4. Jędrzejko, E. Nominalna fraza datywna w strukturze zdania pojedynczego / E. Jędrzejko // Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej. – 1991. – № 29. – S. 43-55.

АПІСАЛЬНЫЯ ПРЭДЫКАТЫ ЯК ПРАЯВА АНАЛІТЫЗМУ Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

DESCRIPTIVE PREDICATES AS AN ANALYTIC PHENOMENON IN THE BELARUSIAN LANGUAGE

B.B. Varanovich

V. Varanovich

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

Мінск, Беларусь

Belarusian State University

Minsk, Belarus

e-mail: gamrat@tut.by

У артыкуле разглядаюцца сучасныя погляды славістаў на з’яву аналітызму ў розных славянскіх мовах, адзначаюцца асноўныя тэндэнцыі яго развіцця. Аналітызм апісваецца з пазіцыі тэорыі сістэм і як адна з праяў моўнай асіметрыі. У рэчышчы вывучэння аналітызму разглядаюцца апісальныя прэдыкаты як выразныя прадстаўнікі гэтай моўнай з’явы.